

Peter L. Berger

Sociologija – tai ne kvietimas (?)*

Šiame savo gyvenimo etape pastebiu, jog mažai begaliu atpažinti save kaip sociologą. Paklaustas, kokia yra mano akademinė disciplina, žinoma, įprastai sakyčiau esąs sociologas, tačiau iš tikrųjų tai mažai besusiję su tuo, ką aš veikiu ir kuo manau esąs. Man menkai rūpi, kuo užsiima šios akademinės srities žmonės, o jie – turiu pripažinti – atsako man tuo pačiu. Nieko baisaus. Vis dėlto kartais man primenama, kad savo audringoje jaunystėje aš karštai kviečiau kitus žmones užsiimti sociologija – ir savo rašiniuose, kurie, kad ir kaip keista, tebespausdinami ligi šiol, ir dėstydamas. Ar turiu dabar dėl to gailėtis? Galbūt privalėčiau paskelbti iškilmingą savo tuo-

metinių kvietimų išsižadėjimą, kad nebebūčiau atsakingas už „dar nesugadintų“ studentų viliojimą į – jau galima sakyti – bankrutavusią mokslo sritį?

Matyt, atsakymas į abu šiuos klausimus, nors ir nelabai tvirtas, būtų „ne“, kadangi vis dar manau, jog sociologija, kurią anksčiau taip smarkiai propagavau, iki šiol tebėra reikšminga. Nebe taip tvirtai sakyčiau „ne“, nes žinau, jog daugelis save sociologais laikančių žmonių daro ne tai, ką sociologai veikdavo anksčiau. Ar įmanoma pakeisti šią padėtį? Matyt, ne, ir taip yra dėl svarių sociologinių priežasčių. Vis dėlto, prieš skiriant terapiją, pirmiausia reikėtų išsiaiškinti diagnozę.

* Iš anglų kalbos vertė Gracija Pleikienė. Šis Peterio L. Bergerio straipsnis – „Sociology: A Disinvitation?“ pirmą kartą publikuotas 1992 m., žurnale *Society*: vol. 29 (6). Leidėjai – *Rutgers. The State University, 35 Berrue Circle, Piscataway, NJ 08854* – suteikė teisę publikuoti šį tekstą (2006 05 17).

Žurnalo redaktorius pastaba: gavęs šį Gracijos Pleikienės, Vilniaus universiteto Užsienio kalbų instituto dėstytojos, išverstą fenomenologinės krypties sociologo Peterio Bergerio tekstą, nudžiugau (tiesa, buvau gana įkyrus: kol neišsiaiškinome autorinių teisių subtilybių, tol šio teksto nespausdinome). Nudžiugau, nes, skaitant išverstą tekstą, jaučiasi, kad vertėja stengiasi atsižvelgti į Peterio Bergerio vartojamos kalbos atspalvius, kurie, reikia pripažinti, ne visada laikomi pakankamai „rimtais“ dalykais. Sakykim, 1995 m. išverstos į lietuvių kalbą Peterio Bergerio knygos *Invitation to Sociology: A Humanistic Perspective* (1963) pavadinimas neteko svarbaus žodžio. *Kvietimas (invitation)* buvo tiesiog „nukąstas“; išversta – galbūt ir po ilgų galvosūkių – *Sociologija*. Kitaip sakant, vertėjai palengvino sau darbą, išoperuodami tą dalį, kuri vadinama sociologijos vaizduote (šios knygos skaitytojai tikriausiai puikiai prisimena subtilų Bergerio apibrėžimą: sociologija yra *pastanga suprasti* socialinę tikrovę...). Kiekviena tinkama proga esu rašęs apie tai, kad vertėjai šitaip sulaužė šio, vieno įstabiausių, sociologijos *Įvadų*, „stuburą“, kurio gyvybę saugo kaip tik ši fenomenologinė nuoroda – *invitation (kvietimas „šokiui“*, sociologinei savivokai...).

Tai, kad gyvename didelių bei greitų pokyčių epochoje, tėra nuvalkiota tiesa. Šie pakitimai yra greitėjantis milžiniškų transformacijų tarpsnis, kurį sukėlė modernizacijos procesai: pirmiausiai Europoje, o paskui – palaipsniui – ir visame pasaulyje. Vertėtų prisiminti, kad sociologijos disciplina atsirado kaip mėginimas suprasti ir, jei įmanoma, kontroliuoti šiuos visa apimančius pokyčius. Šitaip nutiko būtent tose šalyse, kur pirmiausia susiformavo iškilios sociologijos tradicijos: Prancūzijoje, Vokietijoje ir JAV.

Koks didingas užmojis: suprasti, o gal net kontroliuoti modernybę! Nenuostabu, jog ankstyvieji sociologijos meistrai buvo žmonės, apdovanoti stulbinančiomis intelektinėmis, o kartais ir asmeninėmis galiomis. Sunku viltis, kad jų pasekėjai, keleto akademinų kartų atstovai, galėtų turėti panašių savybių. Vis dėlto reikėtų tikėtis intelektinės veiklos tęstinumo – jei ne turinio, tai bent formos prasme. Tačiau sunku ginčytis, kad būtent taip ir įvyko. Klasikiniu laikotarpiu (maždaug 1890–1930 m.) nagrinėjusi anuometinio laikotarpio „didžiuosius klausimus“, šiuolaikinė sociologija ėmė jų vengti, o jeigu ir svarsto, tai tik – abstrakčiau.

Klasikiniai sociologai stengėsi atsargiai ir objektyviai interpretuoti socialinę tikrovę, atsiribodami nuo asmeninių polinkių bei norų (Maxas Weberis tai apibūdino smarkiai sukritikuotu „vertybinio neutralumo“ terminu), o šiandieną daugybė sociologų išdidžiai pabrėžia savo neobjektyvumą ir šališkumą. Sociologija Amerikoje kažkada buvo disciplina, stipriai plėtojusi empirizmą, Louiso Wirtho vadintą „rankų susipurvinimu tyrimų metu“, bei raginusį ugdyti sociologinę nuojautą.

Šiomis dienomis daugelis sociologų didžiuojasi savo darbų abstraktumu ir sterilumu, kuriuos būtų galima palyginti su įmantrių teorinių ekonomikos modelių kūrimu. Kyla klausimas, ar šie žmonės kada nors gyvenime ėmė interviu iš gyvo žmogaus, ar susidomėję dalyvavo realiaame socialiniame renginyje?

Kas pasidarė blogai? Ir ar tai galima ištaisyti? Anaiptol nemanau gebąs nustatyti diagnozę ir skirti gydymą. Netgi negalėčiau teigti pats esąs atsparus ligai, užkrėtusiai sociologijos discipliną. Vis dėlto aš pamėginčiau jei ir ne pateikti išsamią diagnozę, jau nekalbant apie veiksmingą gydymą, – tai bent aprašyti keletą simptomiškų problemų. Tai darysiu keturių itin svarbių pokyčių, įvykusių po Antrojo Pasaulinio karo, fone. Kiekvienas iš jų nepaprastai nustebino jei ne visus, tai bent daugelį sociologų. Negana to, netgi kai šie įvykiai tapo visiškai akivaizdūs, sociologai nesugebėjo jų paaiškinti ir įprasmiti, remdamiesi sociologinėmis teorijomis. Atsižvelgiant į šių poslinkių reikšmingumą, sociologijos nesugebėjimas juos numatyti ar bent suvokti rodo, jog čia kažkas negerai.

Pirmasis atvejis: 7-jo dešimtmečio pabaigoje ir 8-jo dešimtmečio pradžioje didžiosiose Vakarų industrinėse visuomenėse įvyko didelių kultūrinių bei politinių poslinkių. Jie buvo visiškai netikėti ir, vertinant tradicinės sociologijos požiūriu, iškėlė kankinantį klausimą: kas gi įvyko, jeigu dalis labiausiai privilegijuotų pasaulio žmonių istorijos tėkmėje staiga karingai atsigrėžė prieš visuomenę, padariusią juos tokius įtakingus? Prisiminę, kaip daugelyje Amerikos aukštųjų mokyklų buvo ir tebėra dėstoma sociologija, pamatytume,

jog turtėdami žmonės tampa konservatyvesni. Matyt, ši nuostata galėjo būti teisinga tik iki minėtųjų įvykių, tačiau ji atkrito įvykus politiniam-kultūriniam kataklizmui ir nebe-galioja ligi šiol.

Priešingai, politikoje bei kultūroje „pro-gresyvieji“ judėjimai apėmė pasiturinčios vi-durinės klasės sluoksnius – „naująją kairę“, „naująją politiką“, pacifistų judėjimus, femi-nizmą, gamtosaugą, žaliuosius ir pan. Nau-jesnius konservatyvius sąjūdžius, vadovauja-mus Ronaldo Reagano, Margaret Thacher ar Helmuto Kohlio, parėmė žemesnio viduri-niojo sluoksnio atstovai bei darbininkai, pri-traukdami ir nelabai entuziastingą vyresnį konservatyvųjį establišmentą. Jungtinėse Amerikos Valstijose (labai panaši reakcija ki-lo Didžiojoje Britanijoje, o paskui ir tuometi-nėje Vakarų Vokietijoje) senovinio stiliaus kaimiškieji respublikonai raukėsi, sveikinda-miesi su provincijos evangelikais, kultūriš-kai atsilikusiais etninių mažumų atstovais, abortų priešininkais bei kitais čia nepaminė-tais socialiniais tipais ir bučiuodami jų kūdi-kius. Ir atvirksčiai, radikalūs vidurinėsios klasės intelektualai – jei ne politinėje, tai bent kultūrinėje plotmėje – puikiai rasdavo ben-drą kalbą ne su „darbininkų masėmis“, ku-riomis buvo idėjiškai artimi, bet su tariamai žemesnės klasės atstovais, marginalų grupuo-tėmis.

Ryškiai prisimenu sceną, įvykusią netoli Brooklyno, kur gyvenome nuo 7-jo dešimt-mečio vidurio iki 8-jo dešimtmečio pabai-gos. Apylinkėje sparčiai gausėjo pasiturinčių gyventojų (jų gretose buvome ir mes). Vieto-vė sparčiai transformavosi iš etninio darbi-

ninkų rajono į vidurinėsios klasės tarnauto-jų kvartalą. Kone visų vienos gatvės namų lan-guose buvo išstatyti „politiškai teisingi“ pa-cifistiniai plakatai „JAV, lauk iš Vietnamo“, „Mylėkitės, užuot kariavę“, „Gelbėkite ban-ginius“ ir pan. Tačiau buvo išimtis: vienas na-mas išsiskyrė šūkais „Palaikykime mūsų ka-rius Vietname“, „Remkim vietinę policiją“, „Registruokite komunistus, o ne ginklus“. Ten gyveno senyvas invalidas, našlys ir karo vete-ranas. Kartą jis buvo iškraustytas. Atvykę ant-stoliai išnešė gatvėn visą mantą ir jį patį, sė-dintį vežimėlyje su Amerikos legiono kepu-raite. Senuką išsivežė draugai, o paskui kaž-kur dingo ir jo daiktai. Jau ateinančią savaitę į tą namą įsikraustė nauji gyventojai. Netru-kus taikos šūkiai buvo jau visuose languose.

Pasiturinčioje viduriniojoje klasėje socialiai įsitvirtino pažangūs sąjū-džiai

Nors 7-jo dešimtmečio pabaigą dabar įprasta laikyti istorija ir prisiminti su nostal-gija, vis dėlto tai klaidinantis požiūris, nes šis laikotarpis niekur nedingo ir įsitvirtino kul-tūriškai bei politiškai. Vienintelis bent šiek tiek įtikinantis šio reiškinio sociologinis pa-aiškinimas – „naujoji klasių teorija“, atsira-dusi 8-me dešimtmetyje, o paskui užmiršta. Įdomu, kad ji buvo traktuojama remiantis ir kairiosiomis, ir dešiniomis pažiūromis, iš-dėstytomis Alvinu Gouldnerio ir Irvingo Kris-toldo. Nė viena versija visapusiškai neatlie-pia faktų, todėl vis dar išlieka sunkus uždavi-nys pertvarkyti sociologinę klasių teoriją, tin-kančią industrinėms šalims. Betgi tai ne ma-no rūpestis. Kyla klausimas, kodėl sociologai

buvo šitaip neįgalūs paaiškinti tokį svarbų reiškinį? Matyt, kažkuria prasme taip esti dėl nenoro revizuoti seniai prigijusias teorines paradigmas.

Kairieji sociologai mėgino, nors ir labai nesėkmingai, šį reiškinį išprausti į tokias marksistines sampratas, kaip „vidurinėsios klasės proletarėjimas“. Jų labiau „buržuaziniai“ kolegos kažką vapėjo apie „statuso politiką“. Ir vis dėlto geriausias paaiškinimas yra tai, jog daugelis sociologų patys buvo šio fenomeno dalis. Jų karta, anuomet pasirinkusi šią profesiją, o dabar nugyvenanti savo vidutinį amžių, tada dabinosi taikos simboliais. Jiems tai buvo „gerų vaikinių“ konfliktas su „blogiukais“, kuris išliko ligi šiol, nors politinio korektiškumo gairės yra toli pasislinkusios.

Žmonės, net jei jie yra profesionalūs sociologai, nelinkę pritarti sociologinėms interpretacijoms, aiškinančioms jų pačių politines pažiūras. Kitaip tariant, sociologija neįstengia suprasti šių poslinkių dėl idėjinio ribotumo.

Priklausomybės teorija skelbia, jog kapitalizmas neišvengiamai skatina atsilikimą

Antrasis atvejis: vienas iš fundamentaliausių šiuolaikinio pasaulio pokyčių – spartus Japonijos bei kitų Rytų Azijos šalių išsivystymas. Tai, kas jose vyksta, yra ne tik milžiniško masto, kvapą gniaužiančios spartos ekonomikos stebuklas, bet ir pirmasis sėkmingas modernizacijos ne Vakarų kultūroje pavyzdys, ir tai turėtų būti ypač įdomu sociologams. Kaip aš jau kurį laiką įrodinėju, tai –

dar vienas kapitalizmo modernybės atvejis, nepaprastai įdomus savaime, tačiau jis dar įdomesnis moderniosios visuomenės teorijos požiūriu. Kitaip tariant, perprasti Japoniją mums svarbu ne dėl jos ypatingumo, o todėl, kad šis suvokimas yra reikšmingas mums patiems. Taigi šito niekas nesitikėjo. Jeigu 6-me dešimtmetyje, kai modernizacijos teorija dar tik vystėsi, jos šalininkų kas nors būtų paklauses, kuri Azijos šalis yra perspektyviausia ekonomikos vystymosi požiūriu, tikėtina, jog būtų įvardinti Filipinai, tarp žemyno kapitalistinio sektoriaus valstybių dabar išgyvenantys stipriausią ekonomikos žlugimą. Vienoje anuomet vykusioje konferencijoje, kurią jos dalyviai iki šiol nesmagiai prisimena, buvo visuotinai sutarta, kad Korėjoje ir Kinijoje esminė visuomenės vystymosi kliūtis buvo konfucionizmas. Šiandien tas kultūrinis palikimas dažniausiai laikomas viena svarbiausių Rytų Azijos ekonomikos šuolio paskatų.

7-jo dešimtmečio pabaigoje silpnėjanti modernizacijos teorija buvo smerkiama kaip Vakarų imperializmo ideologija. Kairiųjų pažiūrų sociologai tuo metu kurdė vadinamąją priklausomybės teoriją, neva kapitalizmas neišvengiamai didina atsilikimą, o išeitis esanti tik socialistinė santvarka. Tarp empirinio ir teorinio vystymosi esama keisto sinchroniškumo. Kai kapitalistinėje Rytų Azijoje stubinamai greitai kilo ekonomika ir žmonių gerovė, o socialistinės šalys nuo Indokinijos iki Karibų klimpo į beviltišką sąstingį, vis daugiau sociologų tebeskelbė esą ištikimi teorijai, pagal kurią viskas turėjo klostytis atvirkščiai.

Vienas iš juokingiausių įvykių, kuriame dalyvavau prieš keletą metų – konferencija Taivane, naujausių laikų ekonomikos stebuklo tėvynėje. Tai buvo konferencija apie Taivaną ir kaip ją reikėtų suvokti. Nežinia kodėl dauguma pakviestųjų JAV mokslininkų buvo priklausomybės teorijos šalininkai, anksčiau dirbę Lotynų Amerikoje. Jie atkakliai mėgino įsprausti į savo teorijos rėmus viską, ką pamatė Taivane. Didysis konferencijos teorinis pasiekimas buvo „priklausomo vystymosi“ koncepcija, turėjusi paaiškinti Taivano atvejį. Tokių pažiūrų besilaikančius neomarksistus, nors ir neturinčius praktinio darbo patirties už Lotynų Amerikos ribų, dar galima pateisinti. Sunkiau įtikėti tuo, jog ir keli konferencijoje dalyvavę Taivano socialinių disciplinų mokslininkai pritariamai linkčiojo galvas, girdėdami jiems demonstruojamo termino „dependencia“ orientalistinį vertinį. Galimas toks paaiškinimas: nors priklausomybės teorija pasaulinės ekonomikos prasme ir buvo smarkiai falsifikuojama, ji galbūt turėjo kažkiek nuspėjamosios vertės pasaulinėje kultūroje; „pirmojo pasaulio“ intelektualai, remdamiesi savo daug didesnėmis galimybėmis bei įtaka, menčiau išsivysčiusiose šalyse išties turi „pirkėjų klasę“.

Tiesą sakant, mano antrasis pavyzdys smarkiai skiriasi nuo pirmojo tuo, jog sociologai labai stengėsi suprasti reiškinį, netgi jei jo visai nebuvo numatę. Minėtoji postkonfucionistinė hipotezė, nors pirmiausiai suformuluota ne sociologų, tapo jų intensyvių bei sudėtingų diskusijų klausimu Azijos regione ir už jo ribų. Akivaizdu, jog kairieji dėl ideologinių priežasčių negalėjo dalyvauti disku-

sijoje. Nekairieji sociologai joje taip pat niekuo nepasižymėjo, išskyrus tuos, kurie specializuotai tyrinėjo šį regioną. Dar vienas sunkus uždavinys yra šiuolaikinės visuomenės sampratos modifikavimas tokiu laipsniu, kiek ji pakito, tarkime, nuo Maxo Weberio iki Talcotto Parsonso, remiantis naujosios nevakarietiškos modernybės išvalgomis.

Tai išties itin sunkus klausimas. Jis svetimmas parapijinių, etnocentristinių pažiūrų žmonėms, įsikibusiems metodų, netinkamų spręsti tokias sudėtingas problemas. Čia reikalinga klasikinė sociologija, besiremianti istorijos žiniomis, metodologiškai lanksti, persunkta kosmopolitinės dvasios ir nepailstamai gvildenanti visas žmonių gyvenimo apraiškas. Ar bereikia sakyti, jog šia linkme dirbančių sociologų rasti ganėtinai sunku. Nėgana to, sociologų profesinio rengimo ir jų atlygio sistema yra akivaizdžiai (nors galbūt ir ne specialiai) sudaryta taip, kad šitokiems žmonėms atsirasti būtų kuo sunkiau ar tiesiog neįmanoma.

Trečiasis atvejis: 6-me ir 7-me dešimtmetyje įsitvirtino dar viena – vadinamoji sekuliarizacijos – teorija. Glaustai šnekant, ji teigia, kad modernizacija žmogaus gyvenime būtinai nusmukdanti religiją socialinių institucijų ir individualios sąmonės srityse. Ši samprata Vakarų mąstysenoje turi seną istoriją, siekiančią XVIII amžiaus Švietimo epochą, o gal dar senesnius laikus. Nors, tiesą sakant, ji itin sustiprėjo dėl religijos sociologų darbų, ypač Europoje. Buvo išvelgtas pakankamai tvirtas ryšys tarp BVP augimo ir dievų nunykimo. Modernybė, iškilusi ant mokslo ir technologijos pamatų, atnešė vis racialesnę

mąstyseną, kuri nebegalėjo pasikliauti veikiau irracionalia religine pasaulio interpretacija.

Palikime nuošaly abejotiną prielaidą dėl religijos irracionalumo – toks spėjimas neabejotinai išsikristalizavo Švietimo epochos filosofijos pagrindu. Ši teorija buvo grindžiama empiriniais įrodymais ir dėl to tapo atvira empirinei falsifikacijai. 8-jo dešimtmečio pabaigoje ji buvo falsifikuojama iš visų jėgų. Kaip vėliau paaiškėjo, pirmiausia, ši teorija neturėjo rimto empirinio pagrindo. Ji buvo ir tebėra reikšminga vieninteliame pasaulio regione – Europoje bei keliose išsibarsčiusiose vietovėse – pavyzdžiui, Kvebeke, kur po II-ojo pasaulinio karo įvyko stulbinantis sekularizacijos procesas, o kitur – tik negausiame vakarietiškai išsimokslinusių intelektualų sluoksnyje. Likusioji pasaulio dalis tebėra tokia pat karšta religinga, kokia visada buvo ligi šiol, ir būtų galima ginčytis, ar ji netapo dar religingesnė nei anksčiau šiame [XX – vert. past.] amžiuje.

8-jo dešimtmečio pabaigoje du įvykiai atkreipė į šį faktą visuomenės dėmesį. Jungtinėse Valstijose religijos irracionalumo teorijos pagrįstumu jau buvo suabejota dėl vadinaimo 6-jo dešimtmečio religijos atgimimo ir dėl 7-jo dešimtmečio antikultūros, nors religijos sociologai buvo linkę abejoti religinio atgimimo religingumu, o antikultūrą laikė tik nežymiai religinga. Evangelijos atgijimo, į kurį plačiai atkreipė dėmesį Jimmy Carterio kandidatavimas, o kiek vėliau ir triukšmingai iškilusios „moraliosios daugumos“ bei kitų grupių dėka ši teorija tapo visiškai nepagrįsta. Staiga tapo akivaizdu (nors intelektualų aplinka to beveik nepastebėjo), kad Ame-

rikos visuomenėje radosi milijonai atgimusių krikščionių, kurių skaičius grėsmingai augo, o pagrindinių bažnyčių lankytojų skaičius ėmė labai sparčiai mažėti. Evangelinis fenomenas padėjo išryškinti dar reikšmingesnį faktą: Amerika skiriasi nuo Europos kaip tik savo religingumu.

Tačiau už Jungtinių Valstijų ribų kitas atsitikimas, sukrėtęs modernizaciją ir sekularizaciją siejančią teoriją, buvo Irano revoliucija. Dėmesio centre vėl atsidūrė lemtingas įvykis, kurio teoriškai išvis neturėjo būti. Nuo tada įvairiose pasaulio vietose kartkartėmis prasiverždavo religiniai pakilimai. Neotraditionalistinis, arba fundamentalusis, protestantizmas bei islamas yra du didieji vietiniai ir globalūs žaidėjai, o beveik kiekviena pasaulio religinė tradicija išgyveno panašius atgimimo sąjūdžius. Įvairių politinių atspalvių sociologai tebėra sugluminti.

Sociologams sunku pripažinti, jog šiuolaikinis pasaulis tampa vis religingesnis

Irane lankiausi vienintelį kartą, likus dvejais metams iki revoliucijos. Natūralu, jog daugiausiai šnekėjausi su intelektualais, kurių dauguma nuoširdžiai nekenė šacho ir laukė jo nuvertimo. Niekas nesitikėjo, kad tai įvyks po islamo vėliava. Niekur negirdėjau Chomeini vardo. Maždaug tuo metu, kai lankiausi Irane, Brigitte Berger, skaitydama pasakaitas, keliavo po Turkiją, kurioje anksčiau niekada nebuvo ir nemokėjo tenykštės kalbos. Stambule ji pastebėjo daug mašinų su žaliomis vėliavomis ir parduotuvių vitrinas, panašias į mečetes, irgi padabintas žaliomis

vėliavomis, kurias ji atpažino kaip islamo simbolius. Kai ji pasidalijo išpūdžiais su šeiminkais turkais, šie buvo labai nustebe – sakė, kad ji klysta manydama, jog vyksta kažkas religingo, arba šį fenomeną laikė visai nereikšmingu. Žmonės, su kuriais ji kalbėjosi – daugiausiai socialinių mokslų atstovai, pasaulietiniai intelektualai – tiesiog nematė, kas dedasi prieš jų akis, kadangi niekas šito nesitikėjo.

Sociologams sunku pripažinti, jog šiuolaikinis pasaulis tampa vis religingesnis. Ar būdami kairiųjų politinių pažiūrų, ar ne, visi jie buvo (religijos vertinimo požiūriu) idėjiškai akli ir linkę nuneigti tai, ko neįmanoma paaiškinti. Tačiau, atmetus ideologiją, kitas svarbus veiksnys yra provincialumas. Sociologai gyvena itin sekuliarizuotoje aplinkoje – akademiniuose sluoksniuose ir kitose profesinių žinių industrijos institucijose, todėl susidaro išpūdis, kad jie nėra nė kiek atsparesni už sociologiškai neišprususius žmones, klaidingai suvokiančius pasaulį siauru asmeniiniu požiūriu.

Galiausiai ketvirtasis atvejis: žaibiškas Sovietų imperijos žlugimas ir, kaip bent jau dabar atrodo, pasaulinis socializmo tikrovės bei idėjos krachas. Net šio pasaulinio istorinio reiškinio pradžia dar tebėra netolimoje praityje, o ką jau kalbėti apie pasėkmes, kurios plėtojasi nelėtėjančiu greičiu. Taigi būtų ne sąžininga ką nors kaltinti neturint visa tai paaiškinančios teorijos. Lygiai taip pat neteisinga būtų išskirti sociologus – juk beveik niekas šito nesitikėjo (taip pat ir pulkai pripažintų sovietologų); kiekvienam yra labai sunku visa tai išprausti į kokios nors logiškos

teorijos rėmus. Vis dėlto reikia pasakyti, kad sociologai – netgi įgiję tinkamos regioninės patirties – nei geriau už kitus numatė šiuos įvykius, nei geba juos paaiškinti. Įdomu, kaip jiems seksis ateityje?

Kairieji žurnalai pilni kankinančių pastangų interpretuoti įvykius Europoje ir už jos ribų

Kairieji, kaip ir kiti ideologinės bandrijos nariai, žinoma, yra sumišę (tai būtų galima vadinti ir pažinimo nuosmukiu). Nekalbėkime apie tuos kairėje, kurie manė, jog, nepaisant visko, Sovietų Sąjunga bei jos mėgdžiotojai dalyvavo iškilame eksperimente. Nors buvo pridaryta klaidų, vis dėlto manyta, jog ydų turintis socializmas neva teikęs daugiau vilčių už beviltiškai pagedusią kapitalistinę sistemą. Netgi kairieji, seniai atsikratę visų iliuzijų dėl Sovietų eksperimento, be paliovos tyrinėjo horizontą, trokšdami pastebėti „tikrąjį socializmą“, kuris kažkada turėjęs atsirasti, nes to reikalavusi istorijos logika. Tai buvo ne vien nuoširdi kairuoliška simpatija, bet ir esminė kairiųjų mintis, pagrįsta kognityviniais spėjimais. Svarbiausia prielaida buvo ta, kad istorijos procesas judęs iš kapitalizmo į socializmą. O kaipgi dabar paaiškinti perėjimą iš socializmo į kapitalizmą? Šiuolaikiniai kairieji žurnalai pilni kankinančių mėginimų interpretuoti pastarųjų metų įvykius Europoje ir už jos ribų, dažniausiai mėginant nuneigti tai, kas akivaizdu. Turiu pagrindo manyti, jog ir sociologai išsijuosę stengsis daryti tą patį, drąsiai sekdami būrio senų draugų – priklausomybės teorijos šalininkų – pėdomis. Gal turėtume tikėtis dar vienos iški-

lios koncepcijos (pvz., „savarankiško neišsivystymo“), kuri kaip nors išgelbėtų jų teoriją?

Sovietų imperijos žlugimas ir pasaulinė socializmo krizė kelia milžinišką iššūkį sociologiniam modernybės suvokimui. Kairieji sociologai tam iššūkiui nebuvo pasiruošę, nes numatė pokyčius ne geriau už savo dešiniuosius kolegas. Iš tikrųjų labiausiai reikia nuosekliai apmąstyti santykius tarp ekonominių, politinių ir socialinių institutų modernioje visuomenėje. Prisimenu seną sąmojų – jį dar galima pamatyti iškabintą jaukioj krautuvėlėj už kampo: „Jei esi niekam tikęs, gali praversti kaip blogas pavyzdys“. Tie „blogieji“ pavyzdžiai sociologijos teorijai pasitar nauja ne blogiau už „geruosius“. Įdomesnis klausimas – ne kodėl žlugo jie, bet dėl ko nežlugome mes? Tai esminis teorinis teiginys, kurį daugelis sociologija užsiimančių žmonių paprastai pražiūrėdavo: „problema“ yra ne socialinė dezorganizacija, bet socialinė tvarka – vedybos, o ne skyrybos, paklusnumas įstatymams, o ne nusikaltimai, rasinė harmonija, o ne rasinė nesantaika, ir t.t. Naudojamiesi patogia Jano Romeino fraze, galėtumėm ramiai daryti prielaidą, kad „įprastas žmogaus elgesys“ yra neištikimybė, smurtas ir neapykanta. Vargu ar šioms žmogiškosios prigimties apraiškoms reikia kokių nors paaiškinimų, nebent zoologų. Aiškinti reikia atvejus, kai visuomenės stebėtinai sugeba tramdyti tokius polinkius ir daryti žmonių elgesį civilizuotą.

Ką šie atvejai sako apie šiuolaikinę sociologijos negalavimą? Galima paminėti keturis simptomus: provincialumą, banalumą, racionalumą ir ideologiją. Kiekvienas simp-

tomas pakankamai sunkus, o jų samplaika tiesiog mirtinai pavojinga. Pažvelgę į klasikinių sociologų – pirmiausia Maxo Weberio ir Emile'io Durkheimio – veikalus, prisimintume Wesley posakį: „Pasaulis yra mano parapija“. Šiandieną tik nedaugelis sociologų gali taip pasakyti, o šitaip kalbantys dažniausiai istoriją suvokia paviršutiniškai.

Šis klausimas labai svarbus, kylantis ne tik iš palankumo kokiam nors įmantriam kosmopolitizmui. Įmanoma būti puikiu fiziku, užsisklendus savo visuomenės ribose, tačiau to negalima pasakyti apie sociologus. Priežastis labai paprasta: šiandien pasaulyje modernizacija – stipri transformuojanti jėga, bet ji anaip tol nėra tik paprastas mechaninis procesas. Ji reiškiasi įvairiais pavidalais, sukelia skirtingas reakcijas. Štai kodėl sociologija – disciplina, puikiai tinkanti suvokti modernybę, – tiesiog privalo būti lyginamoji.

Žinoma, tai buvo viena esminių Weberio įžvalgų, tebesanti labiau šiuolaikiška nei bet kada anksčiau. Taigi sociologai privalo stebėti Japoniją, kad įstengtų suvokti Vakarų, stebėti socializmą, kad suprastų kapitalizmą, žiūrėti į Indiją, kad suvoktų Braziliją, ir pan. Sociologijoje provincialumas reiškia žymiai daugiau nei kultūros stoka, tai ir suvokimo žlugdymo šaltinis. Kiekvieno sociologo privaloma mokymo dalis turėtų būti žinių apie bent dvi labai skirtingas visuomenes įsisavinimas – žygdarbis, apimantis užsienio kalbų mokymąsi, kurio vengia daugelis studentų.

Trivialumas – irgi provincializmo vaisius, tačiau sociologijoje dar svarbesnė yra metodologija. Šis disciplinos negalavimas atsirado 6-me dešimtmetyje. Tuščios ir teoriškai

klaidingos buvo sociologų pastangos mėgdžioti gamtos mokslus, taikant dar rafinuočiau kokybinius tyrimo metodus. Pats savaime šis metodas nėra blogas, nes sociologijai rūpi daug klausimų, kuriems reikia apklausos tipo tyrimų, o kuo geresni kiekybinių tyrimų metodai, tuo patikimesni duomenys. Tačiau ne visiems sociologijos klausimams reikia kiekybinių tyrimų, o kai kurių yra tokio pobūdžio, kad būtini labai įvairūs kokybiniai metodai. Mokslinio tikslumo tapatinimas su kiekybiškumu smarkiai apriboja sociologijos akiratį, dažnai iki siauro temų rato, priderančio kokybiniam tyrimams. Tad nevertėtų stebėtis iš to atsirandančiu trivalumu.

Sociologija, kaip mokslas, yra neišvengiamos racionalumo pratybos. Tai anaipol nereikia, jog paprastą socialinį veiksma nulemia racionalumas. Šitai seniai suvokė klasikinės sociologijos atstovai, bene dramatiškiausiai – Vilfredo Pareto, matematinės pakraipos ekonomistas, domėjęs sociologija ypač todėl, kad suvokė, jog žmonių veiksmai yra nelogiški. Deja, ekonomikos disciplina neatsižvelgė į šią nuorodą ir tebeveikia pagal itin racionalų *homo economicus* modelį. Dėl to ji nuolat ir akivaizdžiai nesėkmingai bando atspėti bei suprasti rinkos dinamiką.

Daugybė sociologų siekia mėgdžioti ekonomiką, savo disciplinoje pritaikydami „racionalaus veiksmo paradigma“ paremtus teorinius modelius. Galime su tvirtu įsitikinimu numatyti, kad, vadovaujantis tokio požiūriu, intelektiniai rezultatai bus labai panašūs į ekonominius. Taip, sociologija, kaip ir kiekvienas empirinis mokslas, yra racionali dis-

ciplina. Vis dėlto ji neturi daryti lemtingos klaidos – supainioti savąjį racionalumą su pasaulio racionalumu.

Šios pastabos iš dalies sutampa su C. Wrighto Millso kritika, paskelbta knygoje *Sociologinė vaizduotė* [*The Sociological Imagination*]. Millsas rašė dar prieš įvykstant ideologiniams pokyčiams, užtvindžiusiems pasaulį 6-ojo dešimtmečio pabaigje. Nežinia, ką Millsas būtų daręs, jei būtų gyvenęs tuo laikotarpiu. Tačiau mes žinome, ką darė daugybė jo skaitytojų, o ypač tie, kas itin žavėjosi jo kritika. Juos purtė ideologinė karštligė, kurią sukėlė tikrų bei tariamų marksistų prielaidos, neva galėjusios išgydyti nuo visų išplitusių ligų. Šios prielaidos suteikė teorinę orientaciją, kuri sprendė „didžiuosius klausimus“, įtraukdama tarptautinę nuorodų visumą (ne mažesnę kaip „pasaulinės sistemos,“), pernelyg nesižavėjo kiekybiniais metodais ir galiausiai, laikydama save grynai moksline disciplina, manė, jog visus aplinkinius paveikė „klaidinanti sąmonė“.

Provincialumas sociologijoje yra kur kas daugiau nei kultūros stoka

Deja, atsakymai į „didžiuosius klausimus“ pasirodė esą klaidingi, o pasaulis nepanoro elgtis taip, kaip numatė teorija. Dar per anksti nurašyti marksizmą, jau nekalbant apie „marksistines“ doktrinas, sėkmingai atsiskyrusias nuo pagrindinės marksizmo srovės. Blogiausia 7-jo ir 8-jo dešimtmečių disciplinos ideologizavimo pasėkmė buvo atkaklus tikėjimas, neva objektyvumas bei vertinimo nebuvimas yra įmanomi ir kad tai suprantantys sociologai turėtų tam ypač pritarti.

Tokia padėtis anaipol neturėtų būti prikiama vien tik kairiajai pusei. Didžiuosiuose metodologiniuose debatuose, vykusiuose klasikiniu sociologijos laikotarpiu (ypač Vokietijoje), buvo ir dešiniųjų mąstytojų, griežtai besilaikiusių tokių pažiūrų. Priešnuodis melagingajam objektyvumo idealui buvo „vokiškas mokslas“ ir elegantiškiausia advokataujančio mokslo formuluo-tė, kurios autorius buvo tada jau miręs dak-taras Goebbelsas: „Tiesa yra tai, kas tarnauja vokiečių tautai“.

Amerikos intelektualiniame gyvenime kairuoliškumas slūgsta, todėl matyti, kad panašią padėtį užima kitos ideologijos. Tokia padėtis mokslą transformuoja į propagandą; vos tapusi pripažinta, ji reiškia mokslo pa-baigą. Šiandieną Amerikos socialinių mokslų srityje šiai pozicijai ryškiausiai atstovauja feministės ir daugiakultūrininkai, tačiau ga-lime būti tikri, kad tokių rasis ir daugiau. Vi-siškai tikėtina, jog kai kurie iš jų bus dešinių-jų atstovai.

Sociologijos būklę nederėtų diagnozuoti izoliuotai. Ją įtakoja tie patys simptomai, kurie veikia ir bendrąjį intelektinį gyvenimą. Ne geresnė ir kitų humanitarinių mokslų padėtis. Didžioji dalis ekonomistų įklimpo savo su-kurtose racionalistinėse prielaidose, o daugelis politikos mokslų atstovų lygiai taip pat įkliu-vo į tuos pačius spąstus. Matyt, antropologija yra labiau ideologizuota už bet kurį kitą socia-linį mokslą, o istorikai bei humanitarai susi-žavi kiekviena virš Atlanto šmėkštelėjusia dok-trinų mada (ypač jei ji praskrieja su *Air Fran-ce*), ir kiekviena jų – vis nemokšiškesnė, inte-lektualiai barbariškesnė už savo pirmtakes.

Yra pakankamai rimtų intelektualinių priešasčių, kodėl neverta džiūgauti dėl sociologijos baigties

Turbūt pernelyg tikimasi, kad sociologai pasitemps. Ko gero, iš visų humanitarinių mokslų atstovų tik sociologai (gal dar ir ant-ropologai) turi tik jiems būdingą specifinę problemą. Sociologija – veikiau ne mokslo sritis, o požiūris, ir jei šio nėra, tai nebelieka nieko. Taigi ekonomiką, politinę sistemą ar Samoa salyno genčių poravimosi įpročius ga-lima studijuoti įvairiais – taip pat ir sociolo-gijos – aspektais. Sociologiniai požiūriai sėk-mingai tapo humanitarinių mokslų pažinti-niu instrumentu. Tik retas kuris istorikas sa-vo darbuose kaip nors nepanaudojo sociolo-ginio požiūrio. Sociologai, priešingai nei dau-gelis humanitarų, negali konkrečiai apsibrėžti empirinio tyrinėjimo ribų. Jie labiausiai su-geba perteikti savo požiūrį. Minėtieji negala-vimai kaip tik ir lemia požiūrių, o kartu ir sociologijos, nykimą.

Galima ginčytis, kad šios disciplinos iš-nykimas anaipol nėra didelė intelektualinė bėda, nes tai, ko buvo tikimasi iš sociologi-jos, jau perėmė kitos mokslo sritys. Vis dėlto, pažvelgę į jas, galime prieiti prie išvados, kad joms dar labai trūksta geros sociologijos: to-kios, kokia ji buvo savo klasikiniu laikotar-piu, nes neužtenka vien tik pritaikytų socio-logijos trupinių. Kitaip tariant, yra pakanka-mai rimtų intelektualinių priešasčių, kodėl neverta džiūgauti dėl sociologijos baigties.

Ar tokia baigtis neišvengiama? Anaipol nesu tuo įsitikinęs. Dabar patologija tikrai labai ryški. Galima teigti, jog esant tam tik-roms sąlygoms tokios lemties būtų įmano-

ma išvengti. Šios pastabos jau iš esmės nubrėžė būtinus kontūrus: kalbame apie sociologiją, sugrįžusią prie esminių klasikinio laikotarpio klausimų – kosmopolitišką, lanksčią, pabrėžtinai ir karingai antiideologišką. Kokie turėtų būti instituciniai reikalavimai, kad įvyktų šie pokyčiai? Akivaizdu, kad jie negali įvykti dėl konferencijų, manifestų ar kitokių trumpalaikių intelektinių siekių. Disciplinos atgaivinimas turėtų būti

grindžiamas viena ar keliomis akademinėmis sociologų mokymo programomis; matyt (o gal ir – *deja*), elitiniuose universitetuose. Procesui turi vadovauti jaunesni žmonės, turintys prieš akis du ar kelis dešimtmečius aktyvios profesinės veiklos, nes tiek laiko ir prireiks. Ar tai įmanoma? Ko gero, nelabai. Bet viena svarbiausių klasikinės sociologijos įžvalgų sako, kad žmonių veikla gali nustebinti.

Versta iš: Peter L. Berger, „Sociology: A Disinvitation?“ – *Society*, Volume 29, Number 6, Nov./Dec., 1992, p. 12–18.

Copyright permission granted by: Transaction Publishers, Rutgers – The State University, 35 Berrue Circle, Piscataway, NJ 08854, USA.

Autorinių teisių leidimas: Transaction Publishers, Rutgers – The State University, 35 Berrue Circle, Piscataway, NJ 08854, USA.